

ВІДДІЄСЛІВНІ ІМЕННИКИ СЕРЕДНЬОГО РОДУ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРАХ ЗАКАРПАТТЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 2 (30)
Харківська О.В. Віддієслівні іменники середнього роду в українських говорах Закарпаття; 15 стор.; кількість бібліографічних джерел – 10; мова – українська.

Анотація. У статті описано словотвір віддієслівних іменників середнього роду, утворених за допомогою суфіксів *-ан'-а/-ан'-е, -ін'-а/-ін'-е, -л-о*, в українських говорах Закарпаття.

Ключові слова: словотвір, формант, іменник, українські говори Закарпаття.

Для творення іменників середнього роду в українських говорах Закарпаття використано 26 суфіксів. Деривати утворюються переважно від дієслівних (53,3 %) та субстантивних (46,7 %) основ. Зрідка похідні утворюються від прикметникових основ (*білило* 'весільна фата нареченої' (Зг, Лт, КПс, Пр, Ял, Тш, Ск, Лз, Тр, Пл). В українській літературній мові цей тип продуктивний, пор. літ. *молодило, білило, синило, чорнило, жовтило* та ін. [СУМ: 514].

За браком друкованої площі детальніше зупинимося на творенні віддієслівних іменників середнього роду за допомогою суфіксів *-ан'-а/-ан'-е, -ін'-а/-ін'-е, -ин'-а/-ин'-е, -л-о*.

Суфікс *-ан'-а/-ан'-е*. Деривати із суфіксом *-ння* (*-ання, -ення, -іння, -ування, -ювання, -овання*) "становлять основну масу українських віддієслівних іменників із загальним значенням опредметненої дії (процесу)" [8: с. 68]. "Український суфікс абстрактності *-ння* виник на південноруському ґрунті в зв'язку з подовженням приголосних після випадіння колишнього напруженого *ј* у позиції перед *ј* наступного складу (*н'ъје* → *нн'е*)" [6: с. 212]. Така група іменників частіше утворюється від інфінітива, подібна тенденція спостерігається як у літературній мові, так і в говірках. Спірним залишається питання про те, чи такі слова утворюються за допомогою суфікса *-нн(я)*, чи *-анн'-а, -енн'-а, -инн'-а, -інн'-а*. М.Плющ, описуючи словотвір сучасної української мови, відзначила: "Віддієслівні іменники з словотвірним значенням узагальненої дії або продукту дії творяться суфіксами *-анн-я, -енн-я, -інн-я*, які нашаровуються на суфікс дієслова" [10: с. 249]. Такої ж думки і Г.Л.Аркушин, який виділив три групи: 1) *-ан':-а, -ан':-е*, 2) *-ен':-а, -ин':-а*, 3) *-ін'-а, -ін'-е* [1: с. 335, 373, 391]. Ми приєднуємось до цієї точки зору. Частіше такі іменники утворюються шляхом приєднання суфікса до основи інфінітива.

Цікавим явищем у таких утвореннях є те, що "значення наслідку, предмета – історично похідне від значення дії. Тому немає жодного віддієслівного іменника на *-енн'а, -нн'а*, який би, маючи значення знаряддя чи наслідку дії, одночасно маніфестував навіть рідкісне, застаріле значення процесу" [4: с. 79]. Такі іменники часто можуть позначати як процес дії, так і її результат або навіть позначати конкретизовану дію. Утворюються такі словотвірні типи:

1. Високопродуктивний тип назв опредметненої дії (стану): *ла(о)ма'н'е, лама'н'а* 'період збирання кукурудзи' (МР, Ск, Трн), *ад'істе'рован'е* 'критика' (від *ад'істеро'вати* 'критикувати, ганьбити') [Сб.: 16], *ап'чихан'е* 'чханння' (від *ап'чихати* 'чхати') [ib.: 18], *ар'шован'е* 'копання, перекопування земельної ділянки заступом' (від *аршо'вати* 'копати, перекопувати земельну ділянку заступом', утвореного від *арш'ув* 'заступ' < угор. *ársó* 'т.с.') [ib.: 18], *баб'ран'е* 'непродуктивна, зтяжна, невдячна праця' (від *баб'рати* 'чіпати') [ib.: 19], *бал'імбан'е* 'коливання підвішеного предмета' (від *бал'імбати* 'коливати таким предметом') [ib.: 20], *ба'нован'е* 'жаль, сум, туга за чим-небудь' (від *бано'вати* 'жаліти, сумувати, тужити за чим-небудь') [ib.: 20], *бац'кан'е* 'умочування хліба, картоплі і под. в сметану, олію тощо' (від *бац'кати* 'умочувати хліб, картоплю і под. в сметану, олію тощо') [ib.: 21], *бачил'ован'е* 'вмочування, занурювання в рідкому середовищі' (від *бачил'овати* 'вмочувати, занурювати') [ib.: 21], *бехкан'е* 'вдарення' (від *бехкати* 'вдаряти') [ib.: 23], *быркан'е* 'звучання, подібне до звуку працюючого пропелера' (*быркати* 'видавати звук, як пропелер') [ib.: 24], *бл'ондату* 'пусте базікання' (від *бл'ондати* 'говорити багато про неістотне') [ib.: 27], *варован'е* 'захищення, захист' (від *варовати* 'стерегти, берегти, оберігати; *най т'а* *Бох* *варує* *ут* *того* *дурн'а*) [ib.: 36], *гал'д'укан'е, г'ул'укан'е* 'голосне кликання' (від *гал'д'укати, г'ул'укати* 'голосно кликати кого-небудь') [ib.: 44], *г'ойкан'е* 'крик', *нич* *ут* *тых* *Мад'іу* *не* 'чути лиш од'но *г'ойкан'е* (від *г'ойкати* 'кричати') [ib.: 50], *дрискан'е* 'бризкання (про видавлений сік, м'якоть з фрукта, овоча і под.)' (від *дрискати* 'видавлювати під напором дрібними порціями яку-небудь напіврідку масу') [ib.: 79], *звар'ан'е* 'зоління' (від *звар'ати* 'золити (про домоткану білизну, полотно); сильно бити, вдаряти кого-небудь') [ib.: 121], *копан'е* 'пора обгортання картоплі' (*п'рийде* *копан'е* *та* *не* *буде* *ча* *су* *п'ити* *кавіл'кы*) [ib.: 149], *лумуз'лован'е* 'гримання, грюкання' (*шчо* *там* *та* *ке* *лумуз'лован'е*?) [ib.: 164], *розд'аваня* 'роздавання худоби господарям після літнього випасання на полонині' [Гриц.: 55], *зд'об'ованя* 'часткове видоювання молока (коли ще ссе ягня)' [ib.: 70], *заліваня* 'годування ложкою' [ib.: 72], *вісм'отрюваня* 'перевірка вівцематок після ссання ягнят (чи все молоко виссали)' [ib.: 72], *коч'ованя* 'зміна місць випасання овець' (*чоловік* *н'іде* *ни* *є* *супокійний* *з* *віуц'ами*,

фурт лиш у кочован'у) [ib.: 86], *продбюваня*, *протіганя* 'початок доїння' [ib.: 138], *відбюваня*, *віклямпуня*, *віцяпуня* 'видоювання останків молока' [ib.: 139], *лішаня* 'один із способів стриження овець' [ib.: 199], *підростаня* 'відростання нової шерсті у підстрижених овець' [ib.: 203], *дорізуваня* 'різання поневоли' [ib.: 213]; пор. лемк. *бад́аня* 'лікарський огляд' (від *бад́ати* 'обслідувати, оглядати, слухати') [Пиртей: 21], *захов́аня* 'поведінка, спосіб поведження' (від *заховува́тися* 'добре поводитися, дотримуватися правил поведінки') [ib.: 104]; бойк. *відгб́иуваня* 'гощення, гостина' (від *відгб́итися* 'закінчити гостину, перестати гоститися') [Ониш., I: 119], *ламаня́* 'збирання кукурудзи, бобу' (від *лама́ти* 'ламати') [ib.: 402]; гуц. *баламб́аня* 'дзвонення' (від *баламба́ти* 'дзвонити поволи у баламбас') [СГГ: 135], *банди́ганя* 'вигадування, затіювання' (від *банди́гати* 'вигадувати, затіювати') [ib.: 140], *вінчб́ане* 'побажання колядників (переважно різдвяні)' [ГГ: 38], *ку́тане* 'догляд за свійськими тваринами' (від *ку́тати* 'поратися коло домашнього господарства') [ib.: 107]; бук. *ба́браня* 'виконання брудної роботи; повільна робота; возіння' [СБГ: 20]; наддністр. *валов́ане* 'притискання землі валком' (від *валкува́ти* 'притискати валком зорану землю') [Шило: 65]; зах.поліс. *трачов́анне* 'розрізання колоди на дошки' [Арк., II: 207] та ряд інших. Тип високопродуктивний і в інших говорах української мови (особливо в бойківських та гуцульських), а також у сучасній українській літературній мові; пор. *бідування*, *обрізаня*, *влізання*, *намокання*, *чиркання* та багато інших [СУМ: 608–635].

2. Продуктивний тип назв голосів, що видають тварини: *бе́жкан'е* 'бекання (про корову, віщу)' [Сб.: 21], *гу́ркан'е* 'видавання загрозливих звуків (про свиню, кабана)' [ib.: 54], *кодко́дакан'е* 'кудкудакання (про курку)' [ib.: 147], *ку́кан'е* 'кування зозулі' [ib.: 155], *ня́вчан'е* 'нявчання (переважно котів)' [ib.: 209], *ра́пкан'е* 'видавання качками специфічних звуків' [ib.: 305], *ры́кан'е* 'рик, рикання тварин, звірів' [ib.: 307], *забе́кан'и* 'крик ягняти, козеняти' [П.,Г.: 57]; пор. лемк. *беч́аня* 'бекання (про овець)' (від *беч́ати* 'бекати (про овець)') [Пиртей: 27]; гуц. *блія́не* 'бекання' (від *блія́ти* 'бекати (про овець)') [СГГ: 204], *півкани́* 'подавання голосу, крик (про птахів)' (від *півкати́* 'подавати голос, пищати, кричати (про птахів)') [Нег.: 133]; зах.поліс. *ка́вканне* 'гавкіт лисиці' [Арк., I: 203], *кві́кане* 'звуки, що подають качки' [ib.: 215] та багато інших. Тип продуктивний також у гуцульських говірках. Для сучасної української літературної мови такі утворення характерні, але з ремаркою *розм.* (напр. літ. *нявчання*, дія до знач. *нявчати* [СУМ, V: 459]); див. також *гелганя*, *ричання* і таке ін. [СУМ: 626–627].

3. Продуктивний тип конкретних предметів, що виникають при виконанні певної дії: *убра́н'а* 'одяг' [ДЛАЗ: № 153], *уши́ван'е* 'вишиваний одяг (загальна назва)' (Дл, [Сб.: 395]), *закладо́ван'е* 'мариновані овочі та фрукти на зиму' (Ск), *пудб́иван'а* 'суп із квасолі, заправлений мукою та сметаною'

(Нв), *кашлан'е* 'кашель' [Сб.: 140], *кован'е* 'фурнітура для столярних виробів' [ib.: 145–146], *оран'е* 'оранка' [ib.: 214], *парено́ван'е* 'оранка на зяб' [ib.: 217]; пор. бойк. *ло́мане* 'поламане вітром гілля дерев' (від *ломі́ти* 'терти, жати') [Ониш., I: 417]; наддністр. *пакóване* 'плечики для верхнього одягу, зроблені з вати' [Шило: 194]; зах.поліс. *в'язанне* 'стовпи, балки, крокви, які потрібні для зведення будівлі' [Арк., I: 82], *поверта́ння* 'кінець ниви, де завертають коней під час орання' [Арк., II: 58] і т. д. Деривати із таким словотвірним значенням у сучасній українській літературній мові не утворюються.

Отже, у говорах Закарпаття віддієслівні іменники середнього роду на *-ан'-а/-ан'-е* високопродуктивні (один тип – високопродуктивний, два – продуктивні). Високопродуктивними є іменники із значенням дії. Таке явище спостерігається не тільки в закарпатських говорах, а і в ряді сусідніх – лемківських, бойківських, гуцульських, а також буковинських, західнополіських та ін. Наприклад, у Словнику І.В.Сабадоша спостерігаємо близько 300 таких утворень, а у порівняно невеликому словнику лемківських говірок П.С.Пиртея віддієслівних іменників із суфіксами *-ан'-а/-ан'-е* нараховуємо близько 150, а за даними [СУМ: 608–635] у сучасній літературній мові близько 5000 таких лексем. Така статистика свідчить про високу продуктивність цього типу і постійне його поповнення новими лексемами як у говорах, так і в сучасній українській літературній мові.

Особливістю цих суфіксів у говірках є те, що в них не збереглися подовжені приголосні, на відміну від літературної мови, а «наголос якщо не падає на кінець слова, то його ніколи не буває на передостанньому складі» [7: с. 184–185]. У деяких словах, як зазначав В.Німчук, наголос міг служити засобом розрізнення значення, напр., *копа́н'а* 'період обкопування кукурудзи' і *копан'а* 'процес дії', *с'ї́ян'а* 'посіви' і *с'ї́ян'а* 'процес дії' тощо [ib: с. 185].

Суфікс *-ін'-а/-ін'-е, -ин'-а/-ин'-е*. Суфікс *-инн-я* у сучасній словотвірній системі української мови міг з'явитися двома шляхами: 1) «внаслідок перерозкладу – з кінцевого **Ъ** основи – давній суфікс **-ниє, -ньє**»; 2) «внаслідок фонетичного варіювання суфікса **-ення** під наголосом (напр., *значі́ння* поряд із *значення*, *кροίння* – *крб́ення*)» [8: с. 69].

В українських говорах Закарпаття із суфіксом *-ін'-а* ми зафіксували єдиний високопродуктивний тип назв предметної дії: *ли́чин'е*, *л'і́чин'е* 'лікування' (Вр, Ск), *го́він'е* 'піст' (Ск, Вш), *бл'о́хар'ин'е* 'заняття бляхарською справою' (від *бл'а́харити* 'займатися бляхарською справою') [Сб.: 27], *блб́бдн'ин'е* 'невиразне говоріння; бурмотіння' (від *блб́лоб́дн'ити* 'говорити до когось-небудь неясно, невиразно') [ib.: 29], *глу́мл'ин'е* 'перекривляння, дратування когось-небудь' (від *глу́митис'а* 'перекривляти, дратувати когось-небудь') [ib.: 48], *гно́йін'е* 'удобрювання ґрунту гноєм' (від *гну́йити* 'удобрити ґрунт гноєм') [ib.: 49], *го́вор'ин'е* 'говоріння' [ib.: 49], *го́рожін'е* 'створення огорожі' [ib.: 51], *гри́бар'ин'е* 'ходіння на гриби'

[іб.: 52], *зружін'є* 'вантаження' (від *зружити* 'вантажити') [іб.: 53], *дар'ін'є* 'дарування, пожертвування' [іб.: 60], *дымчін'є* 'витримування маленької цибулі для садіння в теплі протягом зими' [іб.: 65], *д'івочін'є* 'дівування' (від *д'івочити* 'дівувати') [іб.: 65], *дбійн'є* 'доїння' [іб.: 70], *заражін'є* 'зараження через рану' (від *заражовати* 'передавати заразу') [іб.: 108], *звбн'ін'є* 'дзвоніння' [іб.: 122], *знак'омл'ін'є* 'знайомство' [іб.: 129], *кбшін'є* 'косіння трави, бур'яну і т. д.' [іб.: 152], *крешчін'є* 'хрещення' [іб.: 153], *кур'ін'є* 'курування' [іб.: 156], *кухар'ін'є* 'кухарство' (від *кухарити* 'куховарити, кухарювати') [іб.: 156], *летінн'є* 'парубкування' (від *летінити* 'парубкувати') [іб.: 159], *лушчін'є* 'процес, при якому терелять, лущать качани кукурудзи, стручки квасолі, гороху і под.' [іб.: 164], *мал'ар'ін'є* 'робота малярем' (від *мал'арити* 'працювати малярем (про будівельну професію)') [іб.: 167], *машчін'є* 'побілка' [іб.: 170], *метін'є* 'замітання' [іб.: 171], *мінн'є* 'обіцянка' (від *мінити* 'обіцяти') [іб.: 173], *мор'дущін'є* 'мордування' (від *мор'душити* 'мучити, мордувати') [іб.: 176], *пастыр'ін'є* 'пастушення' (від *пастырити* 'пастушити') [іб.: 218], *пл'існ'ін'є* 'пліснявіння' [іб.: 233], *рыбар'ін'є* 'риболовля' [іб.: 307], *с'кіпл'ін'є* 'щеплення' [іб.: 332], *сужін'є* 'осуд' [іб.: 346], *тыч'ін'є* 'забивання в землю тичок біля стебел тичкової квасолі' (*дуже ме^н і то^{то} тыч'ін'є са^{муй} т'ашко*) [іб.: 351], *учин'ін'є* 'навчання, навроки' [іб.: 394], *уч'ін'є* 'навчання' [іб.: 394], *хар'ін'є* 'прибирання, чищення, миття, наведення порядку' (*треба шче ти^{пир} поко^{пати}, бо тош прійде хар'ін'є*) [іб.: 402], *х'бжін'є* 'ходіння, вештання без діла' [іб.: 404], *розлу'чін'є* 'роздавання худоби господарям після літнього випасання на полонині' [Гриц.: 55], *протіган'є* 'початок доїння' [іб.: 138], *дбійн'є* 'доїння' [іб.: 172], *л'омліня* 'назва, пов'язана із «биттям» молока' (*колі л'омит молока жбтал'овом, то с'а зве л'омлін'є*) [іб.: 198], *прядін'є* 'назва, пов'язана з обробкою вовни' (*колі з в'бїни р'обл'є ниткі – то^{то} звут пр'ад'ін'є*) [іб.: 286], *г'анторін'є* 'колі дуже г'аўкає пес та шче ї тоўсто – то^{то} г'анторін'є, г'анторит пес' [іб.: 286], *кала^{мучін'є}, свічін'є* [7: с. 184] і т. д.; пор. лемк. *бавін'є* 'бавлення, забави, безтурботне проведення часу' (від *бавитися* 'гратися (про дітей)') [Пиртей: 21], *задоволін'є* 'задоволення' [іб.: 100], *заселін'є* 'заселення, обживання вільних земель' [іб.: 105]; бойк. *дочинін'є* 'справа, діло' (від *дочиняти* 'долучати, приєднувати') [Ониш., I: 231]; гуц. *м'оршін'є* 'складки на сорочці, морщення' (від *м'оршити* 'збирати в складки (про сорочку, постолі)') [ГГ: 125], *к'бшін'є* 'косіння' [Нег.: 99], *позволін'є* 'дозвіл' (від *позвольити* 'дозволяти') [іб.: 138]; бук. *х'ірін'є* 'спання' (від *х'ірити* 'спати') [СБГ: 611]; наддністр. *гавлін'є* 'розмова (переважно дітей)' [Шило: 100] та ін. Тип високопродуктивний в усіх говорах української мови, а також у сучасній українській літературній мові; пор. *терібін'є, ловін'є, сидін'є, глядін'є, бурлін'є* та ряд ін. [СУМ: 645–649].

Зустрічається також поодинокі предметні назви *їйд'і(и)н'є* 'їжа' (Лт, ТП; [5: с. 12]), *од'ін'є* 'одяг' [ДЛАЗ: № 153], *помитін'є* 'сміття' [ДЛАЗ:

№ 226], *поте^ртин'є* (МУ), *поте^ртин'є(а)* (Ск) 'дрібна перетерта солома або сіно'.

Дуже часто в таких утвореннях відбувається чергування /д/ – /ж/ (*го^рожін'є, су^жін'є, х'бжін'є*), /с/ – /ш/ (*к'бшін'є*), /з/ – /ж/ (*зружін'є*), /т/ – /ч/ (*кала^{мучін'є}, свічін'є*) перед суфіксом *-ін'є*, яке зовсім відсутнє у сучасній українській літературній мові.

Суфікс -л-о. "Сучасна українська мова налічує близько трьохсот іменників на *-ло*, де *-л-* за походженням було суфіксальним. Це переважно слова середнього роду: *мірило, ковадло, шило, весло*" [9: с. 53]. В.В. Німчук писав, що слова на *-ло* "утворюються шляхом відкидання від інфінітива *-ти*, тому суфікс приймає форму *-а-л-о, -и-л-о: покр'ывало, чир'кало* (тертка), *п'рало* (спеціальне підібраний камінь, на якому перуть білизну), *к'ресало, к'лепало, тесало* (те, чим тешуть)" [7: с. 185–186]. Л.Родніна виділяє ще й фонетичний варіант *-йло* [8: с. 67].

Суфікс *-л-о* багатозначний і поліфункціональний. Із його допомогою утворюються і назви конкретних предметів, і назви осіб. Часто такі іменники мають словотвірне значення "предмет, за допомогою якого виконується дія" або значення процесуальної ознаки предмета [8: с. 66]. Такої ж думки і В.Д.Семиряк, який при дослідженні іменникових утворень на *-л-* виділив декілька словотвірних значень таких похідних, сформулював словотвірні моделі, за якими утворюються похідні: 1. "дія → знаряддя дії, те, за допомогою чого виконується дія: *довба-ти → довба-л-о*", 2. "дія → суб'єкт дії: *дріма-ти → дрімай-л-о*", 3. "дія → об'єкт дії: *віша-ти → віша-л-о*", 4. "дія → місце протікання дії: *стоя-ти → стій-л-о*", 5. "дія → результат дії: *нача-ти → нача-л-о*" [9: с. 57]. Подібні моделі утворення нових дериватів спостерігаються і в українських говорах Закарпаття.

1. Високопродуктивний тип назв осіб: *брех'ло* 'людина, яка постійно говорить неправду' (від *брехати* 'говорити неправду') (Ск, Трн), *троскотало* (Ск, КБП, ВБ, КСП), *тр'ін'ло* (Пр, Ял, тш, Гл, Ст, Трн, Лз, Пл) 'людина, яка багато, без упину говорить', *беўкало* 'дитина, що часто плаче; плакса' (від *беўкати* 'голосно ревіти (про людину, переважно дитину)') [Сб.: 21], *зб'їкало* 'крикун' [іб.: 49], *дыркало* 'п'яниця, який говорить нерозбірливо' [іб.: 65], *к'риндало* 'плаксива, капризна дитина' (від *к'риндати* 'плакати, вередувати, капризувати (переважно про дитину)') [іб.: 154], *п'іўкало* 'людина, дитина, що говорить тонким писклявим голосом' [іб.: 231], *рембало* 'дитина, яка часто плаче' (*Анцина д'їтина ўто та^{ке} рембало, рот їуй с'а не^е з'апират*) [іб.: 306], *чип'індало* 'базикало' [іб.: 416], *чудило* 'дивак' [іб.: 418], *потікало* 'риси характеру вівчаря; лінивість' [Гриц.: 259]; пор. бойк. *б'аўкало* 'людина, яка щось бруднить' [Ониш., I: 46], *г'акало* 'людина, що часто гакає' [іб.: 157], *г'ікало* 'заїка' [іб.: 239], *дурійло* 'обманщик, дурисвіт' [іб.: 325]; гуц. *бурміло* 'буркотун, мовчазна непривітна людина' [СГГ: 264], *мін'яйло* 'той, хто збирає по селу ганчір'я, обмінюючи його потім на різні дрібні речі' [Нег.: 114], *лоп'отало* [іб.: 107],

торкотало [ib.: 169], *фолькотало* [ib.: 176] ‘балакун, базікало’; бук. *бóвкало* ‘той, що невиразно говорить’ [СБГ: 34]; наддністр. *мінйїло* ‘той, хто бирає і вимінює онучі’ [Шило: 175]; зах.поліс. *брехло* ‘обманщик, брехун’ [Арк., I: 32], *триплó* ‘базіка’ [Арк., II: 209] та багато ін. В основному такі деривати мають відтінок згрубілості або зневажливості (як у говірках Закарпаття, так і в інших говорах української мови).

Тип високопродуктивний в усіх говорах української мови, але малопродуктивний у сучасній літературній мові; пор. *базікало*, *паякало*, *зубрило* та деякі ін. [ІСУМ: 513–514].

2. Високопродуктивний тип назв знарядь праці та різних пристосувань: *воро’тило* ‘спеціальний пристрій, на який намотували вже випрядене полотно, яке ще потребувало обробітку; вал у кроснах, на який навивають нитки основи’ (Гд; [Сб.: 41]), *кóлд’тило* ‘спеціальне пристосування у водяній мельниці, яке обробляло полотно’ (Гр), *помéло* ‘спеціальне пристосування із кукурудзяного листа для вимивання печі’ (Квс), *мо’тило*, *мото’вило* ‘спеціальне пристосування, на яке намотували мітки’ (Вш, Бз, Гд, Трн), *чесало* ‘скребниця; пристосування для чесання худоби’ (ВБ, КБП, Дб), *ц’їдило* ‘прилад для проціджування молока’ (Ск, Дв, Ял, ВВ, Трн, Дл), *прик’ривало* ‘покришка, череп’яний чи металевий предмет, яким накривають каструлі’ (ТП, Лз), *держало* ‘держак батога’ [Сб.: 65], *дбуцало* [ib.: 80], *да’вило* [7: с. 186] ‘кухонне начиння, за допомогою якого роблять картопляне пюре’, *клепало* ‘на дзвіниці дерев’яна дошка, по якій діти б’ють дерев’яним молотком у великодню п’ятницю й суботу, коли дзвонити заборонено’ (від *клепати* ‘вистукувати на дзвіниці дерев’яним молотком’) [ib.: 144], *писало* ‘те, чим пишуть (олівець, ручка)’ [ib.: 229], *то’цило* ‘точило’ (від *то’чити* ‘гострити інструменти за допомогою точила’) [ib.: 353], *чир’кало* ‘рибальська снасть у вигляді розіп’ятої дерев’яними дужками сітки’ [ib.: 415], *бóдало* ‘шило в чиненні постолів’ [Бв.: 36], *крéсало* ‘сталева деталь, якою викрешували вогонь’ [ib.: 78], *правіло* ‘дрюк, брус’ [ib.: 107]; пор. лемк. *клепáло* ‘весь інструмент, необхідний для клепання коси’ [Пиртей: 138], *скрéбло* ‘інструмент для скобління чого-небудь’ [ib.: 282]; гал.-лемк. *острило* ‘те, чим гостять’ [3: с. 100]; бойк. *в’язало* ‘будьякий прилад, що в’яже’ [Ониш., I: 153], *кáчало* ‘колісце; прилад, яким розписують писанки; гойдалка’ [ib.: 343]; гуц. *жсрéбло*, *зрéбло* ‘металева щітка для чищення коней, корів, скребниця’ [ГГ: 69], *шур’кало* ‘палиця, якою заганняють рибу в сак’ [Нег.: 192]; бук. *чéсало* ‘залізна щітка, якою чистять шерсть корові’ [СБГ: 641]; наддністр. *держáло* ‘палиця, на яку насаджують помело’ [Шило: 177], *мотовіло* ‘прилад для змотування ниток’ [ib.: 243]; зах.поліс. *крéсло* ‘залізна пластинка, яку використовували при викрешуванні вогню’ [Арк., I: 252]; одеськ. *заткáло* ‘жмут ганчірки, яким затикають димохід, каглу’ [Моск.: 35] і т. д. Тип високопродуктивний в усіх українських говорах, але найбільше таких утворень у гуцульських говірках.

3. Продуктивний тип назв місць: *мо’чило*, *мо’чело* ‘спеціальна яма біля річки, в якій вимочували коноплі’ (Кл, Бз, Гд, ВВ, Трн), *пасло* ‘пасовище, місце, де випасають худобу’ (Тр, ТП, Пр), *с’їдало* ‘місце, де несуть яйця кури’ (Ск, Трс, СП, НБ, ЛП, Трн), *с’їдло* ‘сидіння для вершника, яке прикріплюється на спині коня’ (в усіх обстежених говірках), *лежало* ‘місце, де лежать’ [Сб.: 160], *прясло* ‘назва частини загороди для овець’ [Гриц.: 222], *припочівало* ‘місце на *плаї*, де вівці відпочивають, коли йдуть у полонину або з полонини’ [ib.: 222], *гайнило* ‘велике приміщення’ [Бв.: 45], *стойало* ‘місце, на якому відпочиває вдень на пасовищі худоба’ [7: с. 186]; пор. лемк. *цюр’кало* ‘малий водоспад’ [Пиртей: 336]; бойк. *бур’кало* ‘місце в гірській річці, де вода пливе з шумом і швидко’ [Ониш., I: 77]; гуц. *валіло* ‘обладнане місце, де обробляють ліжники, сукно; сукновальня’ [ГГ: 33], *возіло* ‘доріжка-жолоб, яким спускають деревину з гори’ [40], *бур’кало* ‘глибока чиста вода в потоці; ковбаня’ [СГГ: 263], *валіло* ‘природна або штучна гребля на річці, де обробляють ліжника’ [Нег.: 31]; бук. *бур’кало* ‘бистринь у рукаві річки’ [СБГ: 43]; наддністр. *п’рало* ‘місце, де у ставку перуть білизну’ [Шило: 215], *сідало* ‘місце над хлівом, де сидять кури’ [ib.: 239] і под. У сучасній українській літературній мові таких утворень порівняно з говорами небагато, напр. *сідало*, *мочило*, *стіло* [ІСУМ: 514–515]. В основному це лексеми, які використовуються і в діалектах.

4. Продуктивний тип назв конкретних предметів: *ва’лило* ‘сукно, яке валяля у водяному млині; валяльня сукна у водяному млині’ (Дл, КсП), *лизало* ‘цукерка, зроблена в домашніх умовах із розігрітого цукру’ (Ск), *дз’їл’ін’кало* ‘дзвінок на велосипеді’ (від *дз’їл’ін’кати* ‘дзеленькати’) [Сб.: 64], *зир’кало* ‘дзеркало’ [ib.: 126], *гляділо* т.с. [2: с. 51], *кочало* ‘котушка для ниток; котушка з нитками на ній’ [Сб.: 152], *пискало* ‘свистулька, свисток’ [ib.: 297], *пугало*, *пужало* ‘опудало’ [ib.: 302], *цор’котало* [ib.: 410], *цор’кало* (Ял, Лз, Трн) ‘брязкальце; іграшка для немовляти’, *чуп’кало* ‘примітивний замок’ [Сб.: 418], *печатло* ‘печені мітки’ [Гриц.: 46], *пійло* ‘те, чим напувають овець’ [ib.: 112], *сідло* ‘назва збруї’ [ib.: 250], *гойло* ‘мазь, вазелін’ [Бв.: 51], *дз’ор’кало* ‘дитяча іграшка, що дзеленчить’ [ib.: 56], *жяло* ‘бджілина голка’ [ib.: 63], *кóчало* ‘колесо, обрuch’ [ib.: 77], *кун’ало* ‘лазня; мінеральні купелі’ [ib.: 80], *пір’цкало* ‘іграшка–опудало, зроблене із листка кукурудзи, між двома прутиками; дуючи «пирцкало» чинить страхітливі звуки та галаси’ [ib.: 100], *пів’кало* ‘свисток; дитяча іграшка’ [ib.: 101], *п’ор’кало* ‘іграшка–тріскачка’ [ib.: 105], *пуйло* ‘пійло – рідка страва для худоби’ [ib.: 110]; пор. лемк. *дзерка’їло* ‘дзеркало’ [Пиртей: 7]; гал.-лемк. *мастило* ‘чир на молоці варений’ [3: с. 100]; бойк. *валіло* ‘посуд, у якому золили білизну’ [Ониш., I: 81], *зёр’кало* ‘дзеркало’ [ib.: 308], *колісало* ‘гойдалка’ [ib.: 366]; гуц. *тра’бло* ‘скребниця’ [ГГ: 54], *ціділо* ‘шматок полотна або металеве ситечко, через яке проціджують молоко’ [ib.: 207], *зёр’кало* ‘дзеркало’ [Нег.: 80], *каліло* ‘розчин «глию», яким мажуть піч’ [ib.: 88],

фівкало 'свищик' (від *фівкати* 'свистіти') [іб.: 175]; бук. *фарбіло* 'речовина для фарбування предметів, речей, а також для малювання картин' [СБГ: 580]; наддністр. *жтрéбло* 'залізна щітка, якою чистять коней, корів' [Шило: 116], *кресіло* 'кресало' [іб.: 152], *числіло* 'рахівниця' [іб.: 274]; зах.поліс. *нійло* 'зварена вода з мукою та лляним або конопляним насінням, якою напували телят' [Арк., II: 50] тощо.

У говорах Закарпаття спостерігається різна наголошуваність таких слів, але частіше наголос падає на перший або другий склад, якщо суфікс приймає форму *-ил-о*, то наголошується тільки суфіксальний *-и-* (*ва'лило, мо'чило, да'вило, с'ві'тило* та ін.).

Поряд із цими дериватами у сучасній українській літературній мові утворюється непродуктивний тип назв тварин, напр. *хрюкало, хрокало* (про

свино) та деякі ін. [СУМ: 513], чого у говорах Закарпаття не спостерігаємо.

Отже, творення іменників середнього роду в українських говорах Закарпаття відбувається в межах словотвірних типів. Більша частина дериватів утворюється від дієслівних та субстантивних основ із залученням 26 формантів. Якщо говорити окремо про творення відсубстантивних та віддієслівних іменників, то вони утворюються від однакової кількості засобів, тобто 15 суфіксів використано для творення відіменникових дериватів і 15 – для віддієслівних. Деякі з цих суфіксів беруть участь у творенні і одних, і інших, тому загальна кількість засобів дещо менша. У творенні віддієслівних дериватів переважають суфікси *-ан'-al-ан'-е, -ін'-al-ін'-е, -ин'-al-ин'-е, -л-о*, які утворюють назви конкретних предметів та назви осіб.

Скорочення назв обстежених населених пунктів

Бз – с. Богдан Рахівського району, *Бз* – с. Березники Сваляв., *Бр* – с. Брід Іршав., *ВБ* – с. Великий Бичків Рахів., *ВВ* – с. Верхнє Водяне Рахів., *Вд* – с. Водиця Рахів., *ВЛ* – с. Великі Лази Ужгород., *Вр* – с. Ворочєво Перечин., *ВР* – с. Верхні Ремети Берегів., *Виш* – с. Вишково Хуст., *Гд* – с. Гайдош Ужгород., *Гл* – с. Голубине Сваляв., *Гн* – с. Ганьковиця Сваляв., *Гр* – с. Грушово Тячів., *Гр* – с. Горонда Мукачів., *Дб* – с. Добрянське Тячів., *Дв* – с. Довге Іршав., *Дл* – с. Ділове Рахів., *Зз* – с. Загорб Великоберез., *КбП* – с. Кобилецька Поляна Рахів., *Кв* – с. Кваси Рахів., *Квс* – с. Квасово Берегів., *Кл* – с. Колочава Міжгір., *КПс* – с. Костєва Пастіль Великоберез., *КсП* – с. Косівська Поляна Рахів., *Лаз* – с. Лазіщина Рахів., *Лз* – с. Лозянський Міжгір., *ЛП* – с. Липецька Поляна Хуст., *Лп* – с. Лопухово Тячів., *Лт* – с. Люта Великоберез., *Лц* – с. Лецовиця Мукачів., *МР* – с. Малий Раковець Іршав., *МУ* – с. Мала Уголька Тячів., *НБ* – с. Нижній Бистрий Хуст., *Нв* – с. Новоселиця Виноградів., *Нн* – с. Нанково Хуст., *Пл* – с. Пилипець Міжгір., *Пр* – с. Перехресний Воловець., *РК* – с. Руські Комарівці Ужгород., *Рс* – с. Руське Мукачів., *Ск* – с. Сокирниця Хуст., *СП* – с. Синевирська Поляна Міжгір., *Ст* – с. Скотарське Воловецьк., *ТП* – с. Тур'я Поляна Перечин., *Тр* – с. Турички Перечин., *Трн* – с. Торунь Міжгір., *Трс* – с. Тросник Виноградів., *Тс* – с. Тарасівка Тячів., *Тш* – с. Тишів Воловецьк., *Чн* – с. Чинадієво Мукачів., *Ял* – с. Ялове Воловецьк.

Скорочення назв використаних джерел

- Арк.* – Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок : У 2-х т. / Аркушин Г.Л. – Луцьк : Вежа – 2000. – Т. 1–2.
- Бв.* – Бєвка О. Словник-пам'ятник. Діалектний словник села Поляни Марамороського комітату / Бєвка О. – Ніредьгаза, 2004. – 180 с.
- ГГ* – Гуцульські говірки : Короткий словник. – Львів, 1997. – 232 с.
- Гриц.* – Грицак М. Скарби гуцульського говору : Росішка (вівчарство у текстах) / Грицак М. – Львів, 2008. – 320 с.
- ДЛАЗ* – Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (України) / Дзензелівський Й.О. – Ужгород, 1958–1993. – Ч. I–III.
- ЕСУМ* – Етимологічний словник української мови : У 7 т. – К., 1982–2012. – Т. 1–6.
- ІСУМ* – Інверсійний словник української мови. – К. : Наук. думка, 1985. – 811 с.
- Моск.* – Москаленко А.А. Словник діалектизмів українських говорів Одеської області / Москаленко А.А. – Одеса, 1958. – 79 с.
- Нег.* – Нєгрич М. Скарби гуцульського говору : Березови / Нєгрич М. – Львів, 2008. – 224 с.
- Ониш.* – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок : У 2 ч. / Онишкевич М.Й. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1–2.
- П.,Г.* – Піпаш Ю.О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю.О. Піпаш, Б.К. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.
- Пиртей* – Пиртей П.С. Словник лемківської говірки : Матеріали до словника / Пиртей П.С. – Івано-Франківськ, 1986. – 345 с.
- Сб.* – Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / Сабадош І.В. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.
- СБГ* – Словник буковинських говірок / [за заг. ред. Н.В.Гуйванюк]. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
- СТГ* – Словник гуцульських говірок // Гуцульщина : Лінгвістичні етюди. – К. : Наук. думка, 1991. – С. 90–270.
- СУМ* – Словник української мови : В 11 т. – К., 1970–1980. – Т. I–XI.
- Шило* – Гаврило Шило. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. – Львів : Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія "Діалектологічна скриня"). – 288 с.

Література

1. Аркушин Г.Л. Іменний словотвір західнополіського говору : [Монографія] / Аркушин Г.Л.–Луцьк : Вежа, 2004. – 764 с.
2. Верхратський І. Знадобы для пізнання угорско-руських говорів / Верхратський І. – І. ч. Говори з наголосом движимим. – Львів, 1899. – 276 с. (про словотвір на С. 47–62).
3. Верхратський І. Про говір галицьких лемків / Верхратський І. – Львів, 1902. – 489 с. (про словотвір на С. 90–115).
4. Голянич М.І. Про одне словотвірне поле віддієслівних іменників на *-ни-а, -ени-а* / М.І.Голянич // Українське мовознавство. – Вип. 6. – К. : Вища шк., 1978. – С. 76–83.
5. Гоца Е.Д. Назви їжі й кухонного начиння в українських говорах Карпат / ГоцаЕ.Д. – Ужгород, 2010. – 360 с.: іл.
6. Лагутіна А.В. Віддієслівні іменники на *-ння* в історії української літературної мови / А.В.Лагутіна // Дослідження з української та російської мов. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 212–231.
7. Німчук В.В. Спостереження над словотвором іменника в говірці села Довге Іршавського району (суфіксація) / В.В.Німчук // Наукові записки Ужгородського університету : Діалектологічний збірник. – 1955. – Т. 14. – С. 169–192.
8. Родніна Л.О. Суфіксальний словотвір іменників у сучасній українській мові / Л.О. Родніна // Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 57–118.
9. Семиряк В.Д. Іменникові утворення з суфіксом *-л-* у сучасній українській мові / В.Д.Семиряк // Питання словотвору. – К.: Вища школа, 1979. – С. 52–58.
10. Сучасна українська літературна мова / [за ред. А.П.Грищенка]. – К. : Вища шк., 1993. – 366 с.

Олеся Харьковская
ОТГЛАГОЛЬНЫЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ СРЕДНЕГО РОДА
В УКРАИНСКИХ ГОВОРАХ ЗАКАРПАТЬЯ

Аннотация. В статье описано словообразование отглагольных существительных среднего рода, образованных с помощью суффиксов *-ан'-а/-ан'-е, -ин'-а/-ин'-е, -л-о*, в украинских говорах Закарпатья.

Ключевые слова: словообразование, формант, существительное, украинские говоры Закарпатья.

Olesya Harkovska
VERBAL NOUNS NEUTER IN UKRAINIAN
DIALECTS TRANSCARPATIA

Summary. The paper describes the derivation verbal neuter nouns formed with the suffix *-an'-a/-an'-e, -in'-a/-in'-e, -l-o* in Ukrainian Transcarpathia dialects.

Key words: derivation, formants, noun, the Ukrainian patois of the Transcarpathian region.

Стаття надійшла до редакції
13 травня 2013 року

Харківська Олеся Василівна – аспірантка кафедри української мови УжНУ.